bilig
GÜZ 2026/SAYI 119
151-185

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Dünyasında Cumhuriyet Çabaları ve İlk "*Cumhuriyet*"çi Tarsusizade Münif Bey*

Tayfun Haykır**

Öz

Güzel sanatların bir dalı olan edebiyatın öznesi insandır ve insan, kendine dair meseleleri kaçınılmaz olarak edebî eserlere yansıtmıştır. Özellikle topluma yönelik içerik barındıran edebî eserler odağa alındığında aydınlanma-demokratikleşme hareketlerinin bu yansımalar arasında olduğu görülmektedir. Türk dünyasında asırlarca süren monarşik yönetim sisteminin tartışılmasıyla demokratikleşme yolunda "cumhuriyet" gündeme gelmiştir. Batı'ya kıyasla Türk aydını tarafından daha geç tanınan "cumhuriyet", "meşrutiyet"in gölgesinde kalmakla beraber edebiyat sahasında varlık bulmaya çalışmıştır. Bu makalede kavram olarak cumhuriyetin tanımı yapıldıktan sonra, Türk dünyasındaki cumhuriyetçilik çabalarının tarihî gelişimi ve Türkiye Cumhuriyeti'nden önce kurulan cumhuriyete dayalı ilk teşebbüsler değerlendirilmiştir. Ardından Türk matbuatında *Cumhuriyet* adıyla yayımlanan ilk kitap incelenmiştir. Tarsusizade Münif'in 1903'te Cenevre'de yayımladığı *Cumhuriyet* betimsel yöntemle değerlendirilmiştir. Ayrıca Tarsusizade'nin *İnkılap* adlı kitabındaki "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" başlıklı ve altına 1902 tarihi düşülen şiiri üzerinde durularak cumhuriyetçiliğe dair gayretinin 1902'de başlatılması gerektiği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan evvel hürriyetçiliği/demokrasiyi savunan İttihat ve Terakki'nin genel olarak meşrutiyeti savunma eğiliminin aksine kendisi de İttihatçı olan Tarsusizade'nin meşrutiyetten ziyade "cumhuriyet"

* Geliş Tarihi: 13 Ekim 2025 – Kabul Tarihi: 15 Mayıs 2026
Atıf: Haykır, Tayfun. "Türk Dünyasında Cumhuriyet Çabaları ve İlk 'Cumhuriyet'çi Tarsusizade Münif Bey." *bilig*, no. 119, 2026, ss. 151-185, https://doi.org/10.12995/bilig.9182.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ankara/Türkiye, ORCID: 0000-0002-3371-2245, tayfun.haykir@hbv.edu.tr

fikrini, kavramın gerçek anlamına uygun şekilde benimsediği görülmüştür. Bu yönüyle Tarsusizade'nin Türk matbuat ve edebiyat dünyasındaki cumhuriyet söylemlerinin en erken sesi olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler
Cumhuriyet, meşrutiyet, modernleşme, Yeni Türk Edebiyatı, Türk şiiri, Tarsusizade Münif.

Republican Efforts in The Turkic World and The First "*Republic*"an Tarsusizade Münif Bey*

Tayfun Haykır**

Abstract

As a branch of fine arts, literature centers upon humanity as its primary subject, and human beings have inevitably reflected issues concerning themselves in literary works. When literary works containing social content are taken into focus in particular, enlightenment and democratization movements emerge among these reflections. Following debates over the monarchical system of governance that endured for centuries in the Turkic world, the concept of "republic" came onto the agenda on the path toward democratization. Introduced to the Turkic intelligentsia later in comparison to the West, the "republic" sought to manifest itself within the realm of literature, even as it remained in the shadow of "constitutionalism". In this article, following the definition of the republic as a concept, the historical development of republican efforts in the Turkic world and the initial republican-based attempts established prior to the Republic of Türkiye are evaluated. Subsequently, the first book published under the title *Cumhuriyet* in the Turkish press is examined. Tarsusizade Münif's *Cumhuriyet*, published in Geneva in 1903, is analyzed through a descriptive method. Furthermore, by focusing on the poem titled "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" in Tarsusizade's book *İnkılap* – under which the date 1902 is inscribed – it is established that his republican endeavors ought to be dated back to 1902. As a result of the study, contrary to the general tendency of the Committee of Union and Progress, which advocated liberty/

* Date of Arrival: 13 October 2025 – Date of Acceptance: 15 May 2026
Citation: Haykır, Tayfun. "Türk Dünyasında Cumhuriyet Çabaları ve İlk 'Cumhuriyet'çi Tarsusizade Münif Bey." *bilig*, no. 119, 2026, pp. 151-185, https://doi.org/10.12995/bilig.9182.

** Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature – Ankara/Türkiye, ORCID: 0000-0002-3371-2245, tayfun.haykir@hbv.edu.tr

democracy before the founding of the Republic of Türkiye, to defend constitutionalism, it is observed that Tarsusizade Münif – himself a Unionist – embraced the idea of "republic" rather than constitutionalism in accordance with the true meaning of the concept. In this respect, it can be stated that Tarsusizade Münif is the earliest voice of republican discourses in the Turkish press and literary world.

Keywords
Rebublic, constitutional monarchy, modernization, Modern Turkish Literature, Turkish poetry, Tarsusizade Münif.

Giriş

İnsanoğlunun kavram olarak erken tarihlerde bulduğu "cumhuriyet", sözlük anlamına uygun bir "halk idaresi" olabilmek için güncellenmektedir. İlk kullanıldığı dönemlerde halkın iyi idare edilebilmesi, iyi yetişmiş insan arayışından ibarettir. Bugünse seçilen kadar seçmenin de bilinçlenmesine bağlı bir yönetim biçimidir. Türk kültüründe hakanlık, önce bir "kut" sonucudur. Kutlu soydan gelmek, yönetmenin gereğidir. Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabulden sonra, yönetmenin kaynakları üzerinde düşünmek doğal bir sonuçtur. Fakat düşüncenin uygulamaya geçmesi 20. yüzyılı bekleyecektir. Yazılı ilk kuramsal görüşlerse 1902'ye kadar gitmektedir. Durumun gözden kaçırılması, Türk aydınının konuyla geç tarihlerde tanıştığı kanaatini yaygınlaştırmıştır. Bu itibarla konunun kuramsal ve uygulamalı ilkleri üzerinde durmak gerekli görülmüştür.

Çalışmada kuramsal olarak Jöntürklük tarihinde cumhuriyet düşüncesini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 20 sene önceye götüren Tarsusizade Münif'in *Cumhuriyet*'i üzerinde durulacaktır. Diğer önemli malzeme yine Tarsusizade'nin kaleminden çıkan, 1902'ye tarihlediği – muhtemelen daha önce yazdığı – "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" şiirdir. Ayrıca cumhuriyet düşüncesine dair Türk dünyasındaki ilk adımlara-uygulamalara genel olarak değinmek, edebî içeriğin anlamlandırılmasında önemli olacağından, tarihî sürece sınırlılık içinde yer verilmiştir. Günümüzde bile adında "cumhuriyet" kelimesi bulunan bazı devletlerdeki idarenin bir asır önceki meşruti monarşiler kadar halka açık olmadıkları genel kabul gören bilgilerdendir. Diğer taraftan halka açık olmanın yegâne teminatı seçme-seçilme hakkıdır. Dolayısıyla "cumhuriyet" iddialı idare biçimi için gerçek sınırlılık, "belli bir soydan gelme" şartının dışındaki seçilmişliktir.

İlkel topluluklarda yönetici kadrosunda bulunabilmenin kan bağıyla ilgili olduğu, günümüzde dahi aynı tarzda yönetilen insan gruplarından bellidir. Ancak genişleyen/gelişen topluluklar yöneticilerde başka özellikler arama ihtiyacı duymuştur.

Bir yönetim biçiminin tasarımı, pratikte güç odağını belirleyip ona tabiyettir. Platon'un Cumhuriyet'inde gücün kaynağı bilim-felsefe, yöneticilerse iyi yetişmiş elitlerdir. Bu seçkincilik, bazı farklılıklarla günümüze kadar gelirken uygulama alanı için siyasi mücadeleler verilmiştir. Platon kadar

ütopyacı olan İtalyan aydınlanmacı Campanella *Güneş Ülkesi*'nde, Platon'un Cumhuriyet'inden aldığı ilhamla tıpkı onun gibi hayalî bir adada ütopik bir cumhuriyet devleti kurmuştu (Cevizci 179). Hatta bunu gerçeğe dönüştürmek için Osmanlı Kaptanıderyası Yusuf Sinan Paşa'dan yardım aldığı rivayet edilir.[1] Mevcut yönetimlere itiraz özelliği taşıyan çıkışlar, söz konusu iki temayüle yani sadece fikir planında kalanlar ve kısmen uygulama teşebbüslerine indirgenebilir.

Tarih felsefesinin kurucusu olarak anılan bir diğer İtalyan düşünür Vico ise *Yeni Bilim*'inde insanlık tarihini üç evrede özetler: Teokratik, aristokratik toplum dönemlerinden sonra daha akılcı ve insancıl olan monarşi veya cumhuriyetle yönetilen toplum (Cevizci 896).

Platon'dan günümüze "cumhuriyet" düşüncesiyle ilgili çabalar teorik olarak hep "akl"a fakat aristokratik toplumlardaki gibi sadece "seçkinlerin aklı"na değil, seçimle ortaya çıkan "ortak akl"a dayandığı iddiasındadır.

Tarihe bakıldığında doktrinlerin dünyasıyla uygulamadaki dünya birbirinin aynı olmamıştır, demek büyük oranda mümkündür. Cumhuriyet fikri de uygulanmada coğrafyasına, devletine ve yöneticilerine göre "ortak akl"a farklı yöntemlerle varılacağı iddiasındadır. Öyle ki Adolf Hitler, yaptığı son seçimde bütün milletvekilliklerini elde etmiş; çağdaşı Stalin'in aklıysa Sovyetler Birliği'ndeki akılların toplamından büyük, yetkili görülmüştü. Böyle bakıldığında II. Dünya Savaşı'nın, söz konusu akıl enflasyonunun sonucu olduğu bugün daha net anlaşılmaktadır. Benzer düşüncelerin dinî kanaatlerle farklı coğrafyalarda gelişme imkânı bulması da vakidir. İslam dini özelinde değerlendirildiğinde ilk dört halifenin üçünün – dar çerçeveli de olsa – seçimle yönetime gelmeleri bile o günkü şartlarda "cumhur"un tercih ve temsili sayılabilir. Ancak üçünün suikastla öldürülmesi, yönetim değişiminin rızayla değil baskın tarafın gücüyle gerçekleştiğini ve sonraki dönemlerde kan bağına dayanan yönetimlerin öne çıktığını göstermektedir.

Türk Dünyasında Cumhuriyet Düşüncesinin Gelişimi

19. yüzyılın İslam toplumlarında "cumhur"un sesi sayılabilecek yankılar, öncelikle Osmanlı Devleti'nde görülür. Veraset sistemindeki değişiklikle padişahlık hakkının "ekber ve erşâd" erkek evlada verilmesi, kardeş katlını sonlandırsa da cumhura seçme hakkı vermemiştir. Tanzimat ve Islahat

Fermanlarıyla Sultan Abdülaziz'in Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi verasetle tahta oturan padişah yönetimindeki ikincil kademelerle ilgilidir.

Yeni Osmanlılar ve Jön Türklük hareketiyle ilgili hamleler yönetimi fiilen seçilmişlere geçirmeyi, atanmışlar üzerinde yasama gücünün etkisini artırmayı hedeflemiş, veraseti ortadan kaldırmayı düşünmemiştir. Sürecin ilk sonucu, Sultan II. Abdülhamit'in ilan ettiği, "I. Meşrutiyet" adlı anayasal monarşidir. Doğrudan cumhuriyeti değil monarşiyi tercih etmeleri, Fransa'daki cumhuriyeti tanımamalarına veya Birleşik Krallık'taki monarşiyi beğenmelerine bağlanamaz. Muhtemelen hanedanın devreden çıkarılması hâlinde oluşacak boşluğun doldurulamayacağını düşünmelerindendir. Esasen Yeni Osmanlılar ortak kanaatler etrafında birleşen bir siyasi görünüme kavuşamamışlardır. Araştırmacılar onların tesadüfen bir araya geldiklerine ve dağılıp gittiklerine dikkat çeker (Beydilli 433). Topluluğun Türk siyasi düşüncesinde etkili sayılması yaptıklarından ziyade dile getirdikleri hürriyetçilik, anayasa ve parlamento gibi taleplerin sonraki nesiller tarafından sahiplenilmesindendir.

Tanzimat sonrası toplumsal ve siyasi fikirler alanında yapılan değerlendirmelerde Ziya Paşa ve Namık Kemal öne çıkar. Ziya Paşa'nın yazılarında Batılı serbest düşüncelere rastlanmaktadır. Avrupa'da *Hürriyet* gazetesindeki makalelerinde eşitlik, adalet, hak, hukukun üstünlüğü gibi Osmanlı Devleti'nin gündemine Tanzimat Fermanı'yla siyasi anlamıyla giren konular üzerinde durmuştur. Meşrutiyet konusunda Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu arkadaşları, Namık Kemal'le Ali Suavi'den pek farklı düşünmeyerek dört halife devrini örnekleyip yöneticilerin "meşveret" usulüyle seçilmesinin İslami devlet geleneğinde olduğunu ileri sürerek Batılı parlamenter rejimi, İslami usullerle ilişkilendirir (Uçman 479). Dört halifenin göreve gelmelerinin parlamenter rejime benzeyişi, akrabalık ilişkilerine rağmen veraset sistemine dayanmamasıdır. Ancak Ziya Paşa'nın arzuladığı parlamenter rejimle dört halifenin seçimindeki benzerlik, kamuoyu desteği aramakla ilişkilendirilebilir.

Aynı hassasiyet Namık Kemal'de de görülür. *Hürriyet*'te siyasi mücadelelere girişip odaklandığı meseleler, ülkede meşrutiyet idaresinin kurulması; idari, içtimai müesseselerdeki bozukluklarla bunların ıslahı çareleriydi. Onun çıkış ve varış noktası ferdin ve halkın siyasi hürriyet elde etmesi, iktidara karşı vatandaşlık haklarının korunması, idari keyfiliklerin önlenmesi, idarenin

parlamento tarafından denetlenmesiydi. Yazılarında "Ve şâvirhüm fi'l-emr" ("İş hususunda onlarla istişare et." 42/38, 3/159. ayetler) ile "Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar" başlıklı yazılarında kendisinin ve Yeni Osmanlılar'ın uğrunda mücadele verdikleri davanın esaslarını, temel noktalarını görmek mümkündür (Akün 361-378).

II. Meşrutiyet'in getirdiği rejimin ilkinden farkı, çok partili hayata geçişten ibarettir. Yasama organı Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi etkin olsa da kararların kanunlaşması, verasetle tahta geçen padişahın onayıyladır.

Söz konusu tarihî seyirde, Osmanlı Devleti hukuken sona ermeden, bünyesinde "cumhuriyet" teşebbüsleri yaşanmıştır. İlki, 1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakillesi'dir. Balkan Harbi sonunda Batı Trakya, Bükreş Muahedenamesi'yle Bulgaristan'a bırakılmıştır. Türklere yönelik artan Bulgar baskısı üzerine Edirne'ye çekilen Türk akıncı müfrezelerinden umum çeteler kumandanı Eşref Kuşçubaşı, gönüllülerle Batı Trakya'ya girmiş, Bulgarlara karşı Türkleri birleştirmiştir. Bölgedeki Türkler ayaklanıp duruma hâkim olmuş, Bulgaristan'ın güneyini oluşturan Rodoplar'ı Yunanistan'ın idaresinde bulunan Batı Trakya'yı ve Makedonya'nın bir kısmını içine alacak şekilde batıdan Struma Karasu'ya kadarki bölgeyi kontrolleri altına almışlardır (Halaçoğlu ve Eren 145). 31.08.1913'te Müderris Salih Efendi'nin başkanlığında Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi adıyla kurulan yönetimin merkezi bugün Yunanistan sınırları içindeki Sofulu, İskeçe ve Dedeağaç kazalarının bağlı olduğu Gümülcine şehriydi. Dedeağaç alınınca yönetim, adını değiştirerek Garbi Trakya Hükümet-i Müstakillesi bağımsızlığını ilan etti. Kuruluşu itibarıyla halk direnişi sayılan hareket, doğal bir şekilde, direnişi örgütleyen halk önderlerini idareci yapıp örnek bir kurucu meclis oluşturmuştur. Avrupa'nın güçlü devletleri Bulgaristan'ı destekleyince Osmanlı Devleti, İstanbul Muahedesi'ni imzalayıp Garbi Trakya Hükümet-i Müstakillesi'nin dağıtılmasını kabullendi. Böylece varlığını ancak elli yedi gün (31.08-25.10.1913) sürdürebilmiştir. Direnişi örgütleyen halk önderlerini idareci yapıp bir kurucu meclis oluşturulması, adı konmamış bir cumhuriyet idaresidir.[2]

Anadolu'nun doğusunda da temel maksadı düşmanla mücadele olan siyasi-askerî yapılar kurulmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rusya arasındaki "93 Harbi" sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması gereği, Oltu merkezine yakın yerlerden Ahıska'ya kadarki coğrafya Türkiye'den koparılmıştı (Dayı 63).

Rus idaresi, Bolşevik İhtilali'ne kadar devam etmiştir.[3] İhtilal, Rusların I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesini gerektirmiştir. Rusların götüremeyecekleri malzemeleri Ermenilere bırakması, Ermeni İcra Komitesi'nin etkisini artırarak Türkleri katletmelerine sebep olmuştur. Yaşananlar üzerine Eliviye-i Selâse Türklüğü, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra teşkilatlı toplum sürecine girmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra imzalanacak Mondros Mütarekesi ise bölgedeki Müslüman Türk nüfusun teşkilatlı direnişini ölüm kalım meselesi hâline getirmiştir. Bu uğurdaki ilk adımlardan biri olarak Türk nüfus, Oltu İslam Komitesi'ni kurup Ermenilerle mücadeleye girişmiştir. 25.03.1918'de Türk ordusu, Yarbay Mürsel Bey komutasında 5. Kafkas Tümeni, Oltu'ya girer (Önal, "Oltu'nun 50." 313-314 /41-42) ve sivil direniş örgütünün yardımıyla bölgeyi Ermeni komitacılardan temizler. Görevini yerine getirdiğine inanan teşkilat, kendisini lağveder. Fakat Modros Mütarekesi'nin İtilaf Devletleri'ne güvenlik sorunu yaşanan yerleri işgal etme yetkisi vermesi üzerine "Oltu İslam Terakki Komitesi" adıyla tekrar toplanır ve Yusuf Ziya Bey başkanlığında "Oltu Şûra Hükümeti"ni kurar (Önal, "Oltu Şûra" 81-82 / 969-970). 23.04.1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla iki Oltu milletvekili Büyük Millet Meclisine katılarak Oltu Şûra Hükümetinin bu meclis iradesine girdiği kabul edilir (Önal, "Oltu Şûra" 93, 95 /981-983).

Bölgede yaşananlar üzerine Kafkasya'nın güneyindeki coğrafyada tehlike altında kalan Müslüman Türkler kongreler düzenleyip cumhuriyetin ilk adımı sayılabilecek şûra hükûmetleri kurmuştur. Batum Antlaşması esasınca Türkiye'ye katılan Nahçıvan, Şerur, Kamerli, Uluhanlu, Sederabad ve Vedi'nin ahalisi, Türk ordusunun bölgeden ayrılacağını duyunca korku ve telaşa düşer. Ancak Türk askerî yetkilileri ahalinin göçmesini uygun görmez, IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın direktifleriyle millî müdafaa başlatılır. Açıkça destek veremeyen Türk ordusu, özellikle ihtiyat zabitlerini bölgede bırakır, silah desteği sağlar ve her kaza ahalisinin bir mahallî hükûmet kurması kararlaştırılır. Nihayetinde adında açıkça "Türk" ifadesi geçen Aras Türk Hükûmeti 18.11.1918'de Kamerli'de kurulur. I. Kars Kongresi 15.11.1918'de, son kongre olan III. Kars Kongresi 17-18.01.1919'da toplanmıştır (Atnur, *Osmanlı* 87-88/96/130-131). Oluşturulan Kars Millî İslam Şûrasına Iğdır ve Ahıska'daki hükûmetler katılarak onun birer şubesi sayılmıştır (Buntürk 100, Budak 31). Ancak Aras Türk Hükûmeti sahası fiilen dâhil olmamıştır. III. Kars Kongresinde kabul edilen karar

gereği Cihangiroğlu İbrahim Bey'in başkanı olduğu "Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi" kurulmuştur (Atnur, *Osmanlı* 133/131). Maalesef 13.04.1919'da Kars'ı işgal eden İngiliz ordusu, meclisi dağıtır, hükümet başkanı Cihângirzade İbrahim Bey ve bakanları Malta'ya sürgün eder (Uran 109-110, Önal, *Millî Mücadele'de* 40, Gökdemir 31, 45-46, Zaimoğlu 49-56)[4].

Anadolu'dan Kafkaslara doğru ilerleyen coğrafyada durum farklı değildir. Özellikle Nahçıvan havalisinde halk teşkilatlanma çabasındadır. Nahçıvan Şûrası'yla teşkilatlanan bölgedeki Müslüman Türkler, Azerbaycan'la ilişkiler kurmuştur. Sarıkamış'ta çıkarılan *Varlık* gazetesinin 14 Ekim 1921 tarihli nüshasından öğrenildiğine göre Nahçıvan, Azerbaycan'ın himayesi altında, kendi halk komiserleri bulunan muhtar bir "halk cumhuriyeti" olarak ilan edilmiştir (Atnur, "Yeni" 105)[5].

Türk halkları arasında yaşanan cumhuriyet çabalarına bakıldığında modern anlamda ilk teşebbüslerden birinin Kırım'da yaşandığı görülmektedir. 1917'de Çarlık Dönemi'nin sonlanmasıyla Kırım Tatarları, Kırım Tatar Millî Kurultayı'nı toplamıştır. Kırım'ın genelinden 2000 delegeyle gerçekleştirilen kurultayda, başkanlığa Nûman Çelebi Cihan getirilir. Parlamento teşkili için yapılacak seçime 20 yaşını dolduran tüm kadın ve erkeklerin katılımı sağlanmış, böylece Türk dünyasında modern anlamda tam demokratik ilk seçim uygulaması yapılmış, kadınlar ilk defa bu seçimlerde oy kullanmıştır. Seçimlerin ardından 26.12.1917'de Kırım Tatar Anayasası kabul edilmiş, aynı gün Nûman Çelebi Cihan başbakanlığa seçilmiştir. Ancak birkaç yıl sonra artan Bolşevik saldırıları sonunda devlet önce Sosyalist bir yapıya büründürülmüş, ardından birçok öncüsü kurşuna dizilerek Sovyetler Birliği'ne dâhil edilmiştir (Kırımlı 459).

Türk dünyasında cumhuriyet idaresinin ilk görüldüğü yerlerden bir diğeri Azerbaycan'dır. Kırım Tatarları gibi Azerbaycanlılar da 1917 Devrimi sonrası Mehmet Emin Resulzade etrafında Azerbaycan Millî Şûrası adı altında teşkilatlanıp 28.05.1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurarlar. Fakat Mondros Mütarekesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin desteği kesilir. 27.04.1920'de Sovyet güçleri meclisi işgal edip hükümeti fesheder. Önce sosyalist bir yapıya dönüştürülür ardından Sovyetler bünyesine dâhil edilir.

Cumhuriyet çabaları değerlendirildiğinde ilk adımlardan birine de Güney Azerbaycan'da rastlanmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Haziran 1918'de Osmanlı ordusu önemli Türk şehri olan Tebriz'e girer lakin kısa süre sonra ordu bölgeden çekilir. Bunun üzerine Azerbaycan Sosyal-Demokrat Fırkası kurucusu Şeyh Muhammed Hıyabânî, 1920 başlarında Tebriz merkezli Âzâdistan Cumhuriyeti'ni kurar. Girişim uzun ömürlü olamadan Tahran yönetimi tarafından sonlandırılır (Buniyatov 320).

Türkistan coğrafyasında hükümran olan hanlıkların 20. yüzyılın başlarında Çarlık'ın baskılarıyla sarsıldığı görülmektedir. Diğer yandansa özellikle Gaspıralı İsmail Bey'in fikirleriyle oluşan Ceditçilik Hareketi, hanlıkların mutlakiyetçi yapısına yönelik eleştirileri sağlam temellere dayandırmış, bu yönde bir aydınlanmanın doğmasını sağlamıştır. 1917'de Çarlık yıkılınca coğrafyada şûralar dönemi başlamıştır. Söz konusu şûra teşkilatlanmaları cumhuriyete giden yolda ilk önemli adımlardır.

Bugünkü Özbekistan sınırları içindeki Hokand'da 25.11.1917'de Türkistan'ın ilk millî hükümetini oluşturmak üzere toplanan kongre, Türkistan Millî Muhtariyeti'ni kurar. Mali ve askerî açıdan güçsüz bölgesel cumhuriyet teşebbüsü, kısa süre içinde Sovyet baskısı karşısında yıkılır (Konukçu 216). Aynı saiklerle o dönemde Kazak bozkırlarında Mustafa Çokay ve arkadaşları topladıkları Umumi Kazak Kurultayında aldıkları kararlar gereği Alaş Orda adında parlamenter bir yapı kurarlar. Amaçları hanlık yerine millî bir cumhuriyet tesisidir fakat Hokand'da yaşanan sürecin aynısı burada da yaşanır, Rus saldırılarıyla bu millî cumhuriyet adımı sonlandırılır (Saray 125).

Süreçte millî bağımsızlıklarını ilan edip bir cumhuriyet kurma deneyimi yaşayan Türk halklarından diğeri Başkurtlardır. Dünya çapında tanınan Türkologlardan Zeki Velidi Togan'ın önderliğinde 29.11.1917'de Muhtar Başkurt Cumhuriyeti kurulur. İki yıldan kısa bir ömre sahip bu cumhuriyet çabası nihayetinde Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilir (Gür ve Yoska 23).[6]

1917-1920 arasında Türkistan coğrafyasındaki özerkleşme gayreti içindeki yapılar, cumhuriyet fikrinin somut adımlarıdır. Süreç, kademeli demokratikleşme çabası olarak değerlendirildiğinde bu dönemde toplanan şûralar, Türk dünyasındaki cumhuriyet fikrinin sadece bir rejim değişikliği

değil, geleneksel otokrasiden (hanlık), modern halk idaresine (cumhuriyet) geçiş için büyük anlam taşımaktadır. Kısa süre içinde Rus baskısından akamete uğrasa da bu çabalar cumhuriyetin benimsenmesinde geriye dönülmeyecek tecrübe kazanımları sağlamıştır.

Tarihî seyrinde yukarıda ifade edilenlere bakıldığında Türk tarihinde sistematik ve kurumsallık açısından en sağlam yapıya sahip cumhuriyet esaslı idarenin 1920 Ankara'sında kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi[7] olduğu söylenebilir. Öncelikle bu idarenin Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin birlikte topladığı Erzurum Kongresi (23.7-7.8.1919) kararlarıyla çıkılan yolun sonu olduğu hatırlanmalıdır. Erzurum Kongresi kararlarının üzerine kurulan Sivas Kongresi (4-11.9.1919) "cumhurun sesi"nin daha da yükseldiği bir oluşumdur. Bu kademelerden geçilerek kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, işleyiş bakımından cumhuriyet idaresinden bir farkı, eksiği yoktur. Türk İstiklal Mücadelesi'ni yürüten Meclis, kararlarını üyelerinin oylarıyla almıştır. Meclisin üzerine herhangi verasetin gölgesi düşmemiştir. Bu itibarla tam bir cumhuriyet yönetimi olduğuna şüphe yoktur. Fakat rejimin adını koymak için üç yıl daha beklemek gerekmiştir. Bu düzen, hukuken saltanatın kaldırıldığı 1.11.1922 tarihine kadar devam etmiştir.[8] Saltanatın kaldırılmasıyla "sultan" ünvanını taşıyan VI. Mehmet Vahdettin ve aile üyeleri Türkiye dışına çıkarıldığı hâlde Mustafa Kemal (Atatürk)'in başkan olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı ailesinden Abdülmecit Efendi'yi hilafet makamına seçip kararı tebliğ etti (19.11.1922). Böylece Abdülmecit Efendi, siyasi erki elinde bulunduran bir meclis tarafından seçilen ilk ve tek halife oldu. Aynı meclisin 3.3.1924 günlü kararıyla hilafet kaldırıldı ve halifenin görevi sona erdi (Özcan 546-553).

Türk Dünyasındaki Halk İdaresi Hareketliliği ve Tarsusizade Münif

Yukarıda önemli bir kısmından bahsedilen teşebbüslerin tamamı, bir hanedanın bir başka hanedanı devirerek idareyi ele alması anlayışından uzaktır. Dolayısıyla hiçbirinin monarşik rejimle ilgisi yoktur. 1913'te Batı Trakya'da kurulan Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nden 1923'teki Türkiye Cumhuriyeti'ne kadarki hareketlilik, monarşik bir idare gayreti değildir. Bu noktada, söz konusu çabaların Tarsusizade Münif'ten ilham alıp almadıkları sorulabilir. Mevcut bilgiler, böyle bir soruya olumlu/olumsuz bir cevap vermeye müsait değildir. Tarsusizade'nin varlıklı bir ailenin çocuğu

olarak mevcut şartlardan dolayı siyasetle ilgilenmeyip ferdî refahı için yaşamış, bulunduğu dar çevre dâhilinde yine ferdî rahatı için çabalayan aydınlarla sıradan görüşmeler dışında bir faaliyeti bulunmasaydı, böyle bir soru da yersiz olabilirdi. Fakat o, devrin en güzide yüksek tahsil ocaklarından Mülkiye'deki tahsilini yarım bırakıp 1884'te Avrupa'ya kaçıp dünya siyasetinde etkili pek çok merkezi dolaştığına, dalaşmakla kalmayıp inandığı (önce meşruti, sonra cumhuriyetçi) fikirler doğrultusunda yayın yaptığına göre, Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden kendisiyle aynı duygularla veya sırf tahsil için oralara gitmiş ve oralardayken benzer fikir çevreleriyle irtibat kurmuş kimseler üzerinde etkisi bulunmadığı iddia edilemez. Ancak bu tür faaliyetler, kendi toplumlarında gizlilik içinde yürütülebildiğinden, onları ifşa sayılabilecek her türlü hareketten kaçınmak da onlar için bir görev olmuştur. Üstelik Tarsusizade, Avrupa merkezlerinde yürütülen Jön Türk faaliyetlerinde ön planda bulunan ve Sultan II. Abdülhamit idaresine karşı yabancı müdahalesine açık olan Ahmet Rıza grubuna karşıydı. Nitekim 4-9.2.1902 tarihleri arasında Paris'te Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi adıyla toplanan ilk Jön Türk Kongresi'nden sonra Avrupa'da mücadele zemini bulamayıp Mısır'a yönelenler arasındaydı. Mısır'daki Jön Türklük faaliyetleri tıpkı Avrupa'dakiler gibi, Türk ve diğer İslam toplumlarından aydınların sığınağıydı. Bu aydınlar arasında telkinleriyle etrafını etkileyenlerin halka halka genişlediği muhakkaktır. Söz konusu faaliyetlerin çoğu hakkında ancak hatıratlar vasıtasıyla bilgi edinilebilmektedir. Mesela Yahya Kemal, Paris'e gittiğinde orada tanıştığı ve etrafını etkilediğine şahit olduğu Hoca Kadri Nasıh'tan bahseder (Beyatlı 184-185). Hoca Kadri, tıpkı Tarsusizade gibi Avrupa'da tutunamayacağını anlayınca Mısır'a gidenlerdendi. O da, Tarsusizade de Kahire'de gazeteler yayımladılar. Dolayısıyla bunlar ve aynı kader çizgisindeki daha nice insanın, meşrutiyetçi/cumhuriyetçi fikirleriyle etkili oldukları kabul edilebilir. Değilse daha 1902'de "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" söylemiyle kitap yazmaya bir anlam verilemez. Mevcut bilgilerin yenilenmesi/genişlemesi, büyük ölçüde, arşiv kaynaklarının yanı sıra yeni hatıratların yayımlanmasına bağlıdır.

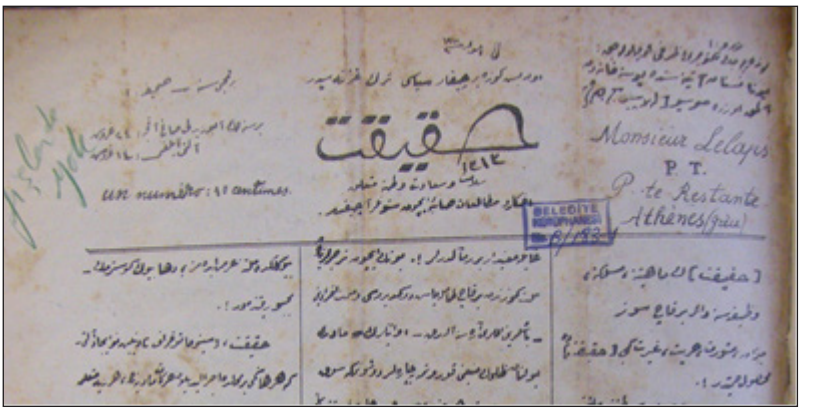
Tarsusizade Münif Bey ve Eserleri

Matbuat tarihimizde "cumhuriyet"in bir kitaba ad olarak verilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yirmi yıl öncesine denk gelmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin en faal üyelerinden Tarsusizade Münif, "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" şiirini 9.1.1902'de kaleme almış, adı doğrudan doğruya

Cumhuriyet olan şiir kitabını 18.5.1903'te firari hâldeyken İsviçre'nin Cenevre şehrinde yayımlamıştır.

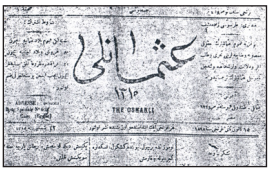
Tarsusizade Münif Bey[9], Adana civarının en eski ve meşhur ailelerinden Ramazaoğulları'na mensuptur. Kökü Oğuz boylarından Üçoklar'ın Yüreğir sülalesine uzanan aile, 1352'de Ramazanoğlu Beyliğini kurmuş, Beylik, 1510 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Ramazanoğulları'nın torunları bugün Adana yöresinde yaşamaktadır.

Anne ve baba tarafından Tarsuslu olan Münif Bey, 1873'te Tarsus'ta doğmuştur. Öğrenimi hakkında kesin bilgilere ulaşılamayan Tarsusizade'nin ilk-orta öğrenimini memleketinde tamamladığı muhtemeldir. Yükseköğrenim için İstanbul'a gönderilmiş, Mülkiye-i Şahaneye kaydolmuştur. Hemşehrisi ve adaşı olan, İttihat ve Terakki Hükümeti nâzırlarından Ali Münif (Yeğenağa)'le bu okulda beraber okumuşlar ve aralarındaki arkadaşlık muhabbeti bir müddet sonra ortak siyasi mücadeleye dönüşmüştür.[10] Öğrenimleri sırasında gizli bir dernek olarak faaliyet gösteren İttihâd-ı Osmanî Cemiyetinin Mülkiyedeki ilk taraftarlarındandır. Tarsusizade, hürriyetçi faaliyetlerinden, 1884'te yükseköğrenimini yarıda bırakıp yurt dışına firar etmiştir. Etkin bir Jöntürk olan Münif Bey'in en önemli özelliği ve kendisini diğer arkadaşlarından ayıran tarafı giriştiği yayın faaliyetidir. Maddi, manevi çok büyük oranda kendi imkânlarıyla hem süreli yayın hem de kitap bütünlüğünde neşriyatta bulunmuştur. Çıkardığı süreli yayınlardan ilki *Hakikat*'tir.

Görsel 1. *Hakikat*'in Atina'da çıkan ilk sayısı (23.9.1896), sonrasında yayın hayatına Cenevre'de devam etmiştir (Polat ve Karabulut 23).

Tarsusizade, idealizmden ödün vermediği firari günlerinde âdeta sefalet içinde yaşamıştır. Çünkü çıkarılan kanun gereği medeni hukuktan gelen haklarından men edilmiştir.[11] 1897'de Jöntürk grupları arasında alınan kararla Kahire'ye kendisi de gitmiştir. Mısır'da yaşanan o günleri kendisi de bir İttihatçı olan Bekir Fahri İdiz, *Jönler Mısır'da* adıyla romanlaştırmış ve Münif Bey'e "Avni" adıyla romanın kişiler kadrosunda yer vermiştir. Mısır'dayken sırasıyla *Osmanlı* (*The Osmanlı*), *Yıldız*, *Hak* gazetelerini çıkarmıştır. Bu gazetelerde hiçbir yazar imzasının bulunmaması bütün yazıların Tarsusizade tarafından yazıldığı ihtimalini düşündürmektedir.

Görsel 2. Münif Bey'in Mısır'da çıkardığı süreli yayınlar: *Osmanlı*, *Yıldız*, *Hak* (Polat ve Karabulut 26-28).

Tarsusizade'nin kitap bütünlüğündeki eserlerinin tamamı şiir türündedir. Bunların varlığından haberdar olunanları ve ulaşılabilenler şöyle sıralanabilir:

Tablo 1
Tarsusizade Münif'in Şiir Kitapları

Kitap Adı	Künye Bilgileri	Açıklama
Sademât	?	Ulaşılabilen en eski tarihli eseri *Savalât*'ın başında bahsettiği bu esere maalesef ulaşılamamıştır. İlk kitabı kabul edilmesi gereken eser, 1900 yahut daha öncesine ait olup Avrupa'da, muhtemelen Cenevre'de yayımlanmıştır.
Savalât	4.11.1900, Kahire, Mısır.	
Zafer	7.5.1903, Cenevre, İsviçre.	İkinci basım 1914, İstanbul.
Fütuhât	10. 5.1903, Cenevre, İsviçre.	
İnkılâp	15.5.1903, Cenevre, İsviçre.	

Cumhuriyet	18.5.1903, Cenevre, İsviçre.	
(Şiirler)	1903 (Basım yeri yok)	Henüz ulaşılamayan eserin varlığına Nuri Akbayar "Özege Kataloğuna Zeylü'z-zeyl-V" başlıklı yazısında dikkat çekmiştir ve Yücel Demirel'in şahsi kütüphanesinde olduğunu kaydetmiştir. Ancak eserin özel bir adının olmaması Ali Münif Yeğenağa'nın da hatıralarında geçen *Validem* adlı kitabı olması ihtimalini doğurmaktadır (Polat ve Karabulut 38).
Hürriyet	21.5.1903, Cenevre, İsviçre.	
Hak	23.5.1903, Cenevre, İsviçre.	
Validem	25.5.1903, Cenevre, İsviçre.	
Adalet	29.5.1904, Cenevre, İsviçre.	
Müsâvat	2.6.1904, Cenevre, İsviçre.	
Şeref	1915, Tarsus, Türkiye.	1908'de Cenevre'de yazılmıştır.
Hâle	1923, İstanbul, Türkiye.	Namrun'da yazılmıştır, İstanbul'da Tanin Matbaasında basılmıştır.[12]
Vatan	?	Ali Münif Yeğenağa'nın hatıralarında anılan bu eser hakkında adından başka bilgi yoktur. Nuri Akbayır'ın Şiirler adını yakıştırdığı eser *Validem* olacağı gibi, daha düşük bir ihtimalle *Vatan* da olabilir (Polat ve Karabulut 42).

Hürriyetçi ideolojinin esaslarını kitaplarına ad koyan Tarsusizade'nin bütün kitapları manzumelerden oluşmaktadır. Ulaşılabilen metinlerinin tamamı içerik açısından şöyle tasnif edilebilir:

1. *Poetik manzumeler*: Özellikle *Şeref* adlı kitabının "Mukaddime"sinde şiirin ve şairin görevinin ne olduğuna değinmiştir. Dinî bir zeminde bu kavramlara açıklık getirmeye çalışmıştır.

2. *Bireysel duygulanmalar*: Duygularını dile getirmek için aşk, tabiat ve yakın çevresinden insanlara odaklanmıştır. Bu şiirlerinde Edebiyat-ı Cedide neslinin zevkiyle, kelime kadrosuyla dizeler söylemeye gayret etmiştir.

3. *Sosyal ve siyasi meseleler*: Şiir kitaplarının adlarına bakıldığında birçoğunun İttihatçı neslin sloganları olduğuna yukarıda değinilmişti. O, fikir dünyasını süsleyen bu kavramlar üzerine düşünce yazıları yazmak yerine, manzum söz söylemenin heyecanını, etkisini hesaba katarak çok sayıda manzume yazmıştır.

Şiirlerinin tamamını aruzla söyleyen Tarsusizade'nin toplumsal içerikli şiirlerinde Namık Kemal'in, bireysel şiirlerindeyse Tevfik Fikret ve Abdülhak Hamit'in izlerini, etkilerini görmek mümkündür ancak şairlik ve şiiriyet açısından bu isimlerin gerisinde olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Tarsusizade, II. Meşrutiyet'in İlanı'nın ardından çıkarılan afla yurda dönmüştür. Şeref adlı kitabını henüz dönmeden önce 1908'de İsviçre'de yazmış, 1915'te "Tarsus Matbaası"nda bastırmıştır. Buna göre o sıralar İstanbul'dan Tarsus'a geçtiği anlaşılmaktadır. 1923'te İstanbul'da Tanin Matbaasında bastırabildiği *Hâle* adlı kitabının başındaki "İthaf" ve "İfade" kısımlarının altındaki "Namrun, 25 Temmuz 1331 [1915]" kaydı dikkate alınınca, bu tarihlerde Adana-Tarsus civarında bulunduğu kesinleşmektedir.

Yurda döndükten sonra siyasetle ilgisinin kalmadığını söylemek mümkündür. Çünkü herhangi bir siyasi veya toplumsal oluşum içinde adına rastlanmamaktadır. Ancak köşesine çekilse dahi hiçbir zaman vatanseverliğinden taviz vermediği görülmektedir öyle ki Millî Mücadele yıllarında tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Amcazadesi Niyazi Bey'e göre "Millî Mücadele senelerinde çevresinin çok heyecanlı ve ateşli bir fikir adamı" (Polat ve Karabulut 31) olarak tanınmıştır. *Hâle*'deki 30 Ağustos Zaferi üzerine yazıp "Namrun, 20 Eylül 1922" diye tarihlediği, "Ordumuzun muhterem Başkumandanı Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'ne" ithaflı "Terane-i Zafer" başlıklı şiiri bunun delilidir. Aynı ithaf cümlesini taşıyan "Sadâ-yı Zafer", heyecanı daha yüksek bir metindir. Metnin altındaki "Namrun, 4 Ağustos 1921" tarihi doğruysa başarıya ulaşacağı hususundaki tereddütlerin henüz ortadan kalkmadığı dönemde, Millî Mücadele'ye desteğini göstermektedir. Mensubu olduğu ailenin Fransız işgaline karşı direnişi hem bölgede çok iyi bilinmekte hem de yazılı

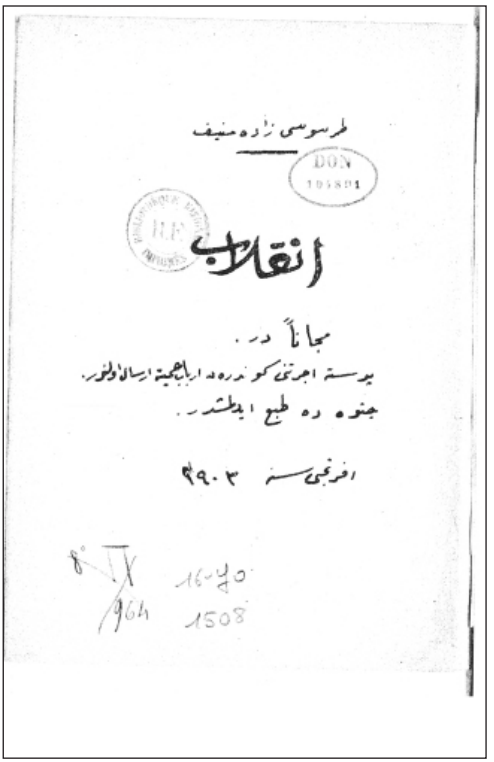
kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca ulaşılabilen kaynaklarda "taşkın bir zekâ ve merhamet dolu bir kalbin idare ettiği ateşîn bir mizaca sahip bulunduğu" görülmektedir (İnal 1013).

Son yıllarını, Tarsus'ta geçiren Münif Bey, 10.2.1931'de vefat etmiş, Tarsus Umumî Kabristanı'na defnedilmiştir. 58 yaşında ölen Münif Bey, ardında keşfedilmeyi bekleyen fırtınalı bir hayat hikâyesi ve samimiyetle çilesini çektiği mücadelesinin birer delili, nişanesi olarak çıkardığı süreli yayınları, kitaplarını bırakmıştır. Edebiyat tarihlerinde birinci sınıf edipler arasında yer almasa dahi ardında bıraktıkları incelenmeye değer nitelikte ve özellikle içerikte eserlerdir. Öyle ki Ali Birinci de "O'nun manzumelerinde Osmanlı devletinden önce manen çöken ve tükenen münevver tipini tanımamıza yarayacak dikkate değer ipuçları bulunmaktadır." (681) diyerek kanaatini belirtmiştir.

Cumhuriyet Adlı İlk Kitabımız

Türk matbuat tarihi incelendiğinde *Cumhuriyet* adıyla basılıp yayımlanan ilk kitabın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan tam yirmi yıl öncesine denk geldiği ve Tarsusizade'ye ait olduğu görülecektir. "O, *Cumhuriyet* adıyla Türkçe'de ilk risaleyi neşretmesinin yanısıra aynı zamanda, bilebildiğimiz kadarıyla, Cumhuriyet hakkında ilk şiirleri de yazan şairdir (Birinci 679)." Yayımlanan altıncı kitabı *Cumhuriyet*'i 18.5.1903 tarihinde ülkesinden uzakta, firariyken Cenevre'de bastırmıştır. Dönemin en idealist Jöntürklerinden Tarsusizade, kendisiyle aynı ideolojiyi paylaşanlardan farklı düşünmüş, hürriyet kavramının kazanımı olarak meşrutiyeti görmeyip cumhuriyeti istemiştir, kutsamıştır. Bu kitabıyla cumhuriyetin Türk tarihindeki "en erken sesi" olmuştur. Kitaba ad olması bir yana cumhuriyet kelimesinin terim olarak bir Jöntürk tarafından anılması dahi çok önemlidir. Çünkü Jöntürkler genel ve teşkilatlı olarak cumhuriyetten ziyade meşruti idare için faaliyet göstermişlerdir. Tarsusizade üzerine ilk yayınları yapanlardan ve ayrıntılarıyla sanatı-biyografisi üzerinde makaleleri, kitap bütünlüğünde çalışmaları olan Nâzım H. Polat da Ramis Karabulut'la yaptığı çalışmalarında onun "ilk cumhuriyetçi" olduğuna ve özellikle genel itibariyle meşrutiyeti savunan Jöntürkler arasında bu yönüyle çok orijinal bir sima olduğuna dikkat çekerler:

Buradaki "cumhuriyet" terimini 1903'te bir Jön Türk'ten duymamız önemlidir. Çünkü Jön Türkler genel olarak meşrutî idare için çalışıyorlardı. Ama bu meşrutî idarenin, Tarsusizade'nin kaleminde olduğu gibi "cumhuriyet" şeklinde yorumlanması, orijinal bir durumdur. Jöntürklerin siyasî fikirlerini inceleyen Şerif Mardin, "Jöntürklerin en derin özelliklerinin 'hürriyet' olmuş olduğu doğru değildir. Jöntürklerin en derin isteği, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını durdurmaktı. Hürriyet ancak dolayısıyla kendilerini ilgilendiriyordu. Çünkü, hürriyetin ve adaletin egemen olduğu bir rejimde imparatorluktan kopmak isteyenlerin sayısı azalacaktı." Halbuki yukarıdaki ifadeleri de anlatıyor ki Tarsusizade gibi mücerret olarak hürriyet fikrine bağlanmış Jöntürkler de vardır. (573)

طرسوسی زاده منیف

انقلاب

مجاناً در.

Görsel 3. "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" şiirinin yer aldığı *İnkılap*'ın kapağı

Cumhuriyet'ten önce 15.5.1903'te Cenevre'de bastırdığı *İnkılap*'ta, padişah karşıtlığını açıkça "Saltanat öldü.", sözüyle ifade etmiş, onun karşısına " 'Cumhûriyet' bizim için a'lâ!.." diyerek idealini nazmen dile getirmiştir. Cumhuriyete adanan ilk şiiri "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" 9 Kânunısani 1902 tarihlidir, Fransız Millî Kütüphanesinden temin ettiğimiz *İnkılap*'taki[13] söz konusu manzume (56-62) Latin esaslı Türk harfleriyle tam metin olarak şöyledir:

Sadâ-yı Millet: Cumhûriyet

1

Ey vatandaş! Cihân, değişti!.. Cihân…
İstemez milletin başında yılan!..
Sevmiyor kimse!.. İstemez sultân!..
Şimdi hürriyetin elinde… Zamân…
"Saltanat" bâdî-i tebâr ve zevâl!..
"Cumhûriyet"te parlasın o hilâl!..

2

Âh! Bugün hep zavâllı millet aç!..
Pâdişâhlardır eyleyen târâç!..
"Saltanat"tır eden, bizi iz'âç!..
Durmasın başlarında!.. Düşmeli tâç!..
"Saltanat" sen yıkıl!.. Ve târmâr ol!..
"Cumhûriyet" yaşa!.. Yaşa!.. Var ol!..

3

Hakkımız, gâib oldu!.. Nerde hesâb?..
Dur biraz!.. Dur!.. Firâra etme şitâb!..
Milletimiz!.. Eyledik bu yolda hitâb!..
Durma!.. Ver, pâdişâh! Sûâle cevâb…
"Saltanat" öldü!.. İsmine la'net!..
"Hâkimiyet", bizim… Bugün, millet!

4

Pâdişâhlar, sarâyda etti düğün!..
Biz idik kan döken bu yerler için!..
Biz idik harpte cân veren her gün!..
Biz idik!.. Biz… Veren cihânlara ün…
"Saltanat"tır, bu inhitâta sebeb!..
"Cumhûriyet" ne şanlıdır!.. Yâ Rab!

5

Harpte kaç pâdişâh şehit kalmış?!..
Milleti hepsi, âteşe salmış…
Koynuna bir yığın kadın almış,
Kendiler zevke, cünbüşe dalmış!..
"Saltanat"tır, bizim için meş'ûm!..
"Cumhûriyet", güler umûma!.. Umûm...

6

Satıyor!.. Mülkü düşmana satıyor!..
Aldı altınları sefâ çatıyor!..
Pâdişâh, millete satır atıyor!..
Batıyor!.. Devlet ve vatan, batıyor!..
"Saltanat", öldü!.. İsmine la'net!..
Cumhûriyet… Evet… Cumhûriyet…

7

Pâdişâh da bizim gibi insân…
Parlasın her tarafta bir yeni şân!..
Hür yaşar kan döken kavim… Her ân…
Kandadır!.. Kandadır necât-ı vatan!..
"Saltanat"tır eden bu mülkü harâb!..
Cumhûriyetteyiz saâdet-yâb!..

8

Yer yemek birtakım siyâh ağalar,
Orada altın tabakta: Pis gagalar…
Evde açtır bizim çocuk, babalar…
Parça parça bütün bizim abâlar…
"Saltanat" sen, yıkıl!.. Ve târmâr ol!..
"Cumhûriyet" yaşa!.. Yaşa!.. Var ol!..

9

"Cumhûriyet" bizim için a'lâ!..
"Cumhûriyet" eder bizi ihyâ!..
En iyi pâdişâh da olsa, fenâ!..
Pâdişâhlar, belâ… Hemîşe belâ!..
"Pâdişâhlık" bize lüzumsuzdur!..
"Cumhûriyet" ne şânlı bir kızdır!..

10

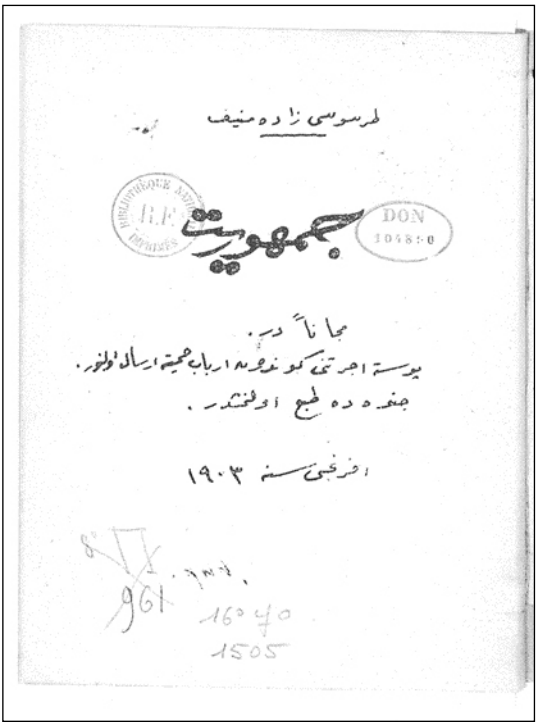
Bir asırdır ki asrımız, onda
Oldu ölmüş milel bile zinde…
Böyle bir asır içinde, bak! Bizi de
"Saltanat" etmek istiyor mürde…
"Saltanat" sen, yıkıl!.. Yıkıl birden!..
"Cumhûriyet" yaşa!.. Yaşa bir sen!..

11

Irzımız, cânımız ve malımızın,
Bahçemiz, tarlamız, cibâlimizin,
Tatlı hürriyyet makalımızın,
Yerde en şânlı nesl ü âlimizin
"Saltanat"tır, evet! Adüvvü!.. Evet!..
"Cumhûriyet"!.. Yaşa cumhûriyet!..

12

Kim demiş yok… Bu bizde isti'dâd?!..
Var o!.. Var!.. Mahvedense istibdâd,
Günde yüz bin belâ edip icâd!..
"Cumhûriyet" eder bizi irşâd!..
"Saltanat" öldü!.. İsmine la'net!..
Cumhûriyet… Evet!.. Cumhûriyet…

Görsel 4. *Cumhuriyet*'in kapak sayfası

Münif Bey, "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet"ten sonra *Cumhuriyet* adıyla müstakil bir kitap çıkarmıştır. Şapinografi tekniğiyle basılan *Cumhuriyet*'in yurt içi kütüphanelerinde bir nüshasına ulaşılamamıştır. Tarafımızdan Fransız Millî Kütüphanesinde LIV-1303.003.003156 yer numarasıyla kaydedildiği ve mevcut bulunduğu bilgisine ulaşılmış, ardından eser temin edilmiştir.

64 sayfalık *Cumhuriyet*, Münif Bey'in tamamı aruz vezniyle söylenmiş yedi manzumesini barındırmaktadır. Her manzumenin altında yazılış tarihi ve yazıldığı yer bilgisi verilmiştir. Manzumeler kronolojik yahut tematik herhangi bir ölçüt gözetilmeden dizilmiştir. Eserdeki sıralama şöyledir:

Tablo 2
Cumhuriyet'teki Şiirler

Şiir başlığı	**Yazılış yeri ve tarihi**
Sâkını Rüzgâr Kırmış Bir Çiçeğe	Nice, 20 Kânunsani 1901
Hür Bir Şairin Rû'yâsı	Montrö, 18 Haziran 1902
Namrun'daki Bir Pınara	Nice, Şubat 1903
Bir Çiçeğe Sarılarak Ölmüş Bir Böcek	Montrö, 1 Haziran 1902
Bir Kabristan Başında	Nice, 4 Teşrinisani 1901
Sevdiğime	Nice, 17 Teşrinisani 1902
Hür ve Hamiyetli Bir Asker	Nice, 24 Şubat 1902

İdealleri için yurt dışına firar edip hürriyet namına yayıncılık yapan Tarsusizade, diğer kitaplarında olduğu gibi *Cumhuriyet*'in de kapağına "Meccânendir. Posta ücreti gönderen erbâb-ı hamiyete isâl olunur." ibaresini yazarak kitabını ücretsiz göndermeyi taahhüt etmiştir. Ardından en sevdiği idare şekli olan cumhuriyete ve aynı adı taşıyan kitabına "Cumhuriyete" ithafını koymuştur:

> Cumhuriyet!.. Ey en ziyâde sevdiğim şekl-i devlet! Umûm Osmanlıları cenâh-ı hürriyet ve adâletin altında sâyebân-ı saadet görmek, ruhumun en mukaddes arzusudur!.. (2)

Bu ithafın hemen bir sayfa sonrasında, diğer kitaplarıyla *Cumhuriyet* arasında bağ kurmaya çalışmış, hak ve hürriyet cihadının en kutsal sahasına adım atmasına dair şöyle demiştir: "*Cumhuriyet*; *Sademât, Savalât, Zafer, Fütûhât, İnkılâp* ne ise sâhâ-i akdes-i cihâd-ı hak ve hürriyete – bugün – kadem-nihâde olan *Cumhuriyet* de odur." (3) Takdim kısmındaki bu cümleler cumhuriyete ne derece iltifat gösterdiğini, onun meftunu olduğunu ve idealizmini net bir şekilde göstermektedir. Yine *Cumhuriyet*'ten sonra 29.4.1904'te yayımladığı *Adalet* adlı kitabındaki "Arzû-yı Millet: Cumhuriyet" şiiri de doğrudan

doğruya cumhuriyet fikrini savunduğu önemli manzumelerindendir, altında 20.12.1903 tarihi olması da Tarsusizade'nin "ilk cumhuriyetçi" olması açısından kayda değer bir bilgidir.

Adı *Cumhuriyet* olan şiir kitabının içeriğinin ismiyle örtüşmediğine dair "risâlenin tek hususiyeti bu ismi taşımasıdır. İçinde Cumhuriyet hakkında herhangi bir manzume bulunmamaktadır (Birinci 681)." şeklinde görüşler belirtilse de eserdeki neredeyse bütün manzumelerdeki çatışma ve örtük iletiler cumhuriyet fikrini destekleyici nitelikte ve çağrışım değerindedir. Öyle ki *Cumhuriyet*'teki 20 Kânunuevvel 1901 tarihli "Sâkını Rüzgâr Kırmış Bir Çiçeğe" başlıklı ilk şiirinde Münif Bey, şiirin imajını sert esen rüzgâr tarafından sapı kırılmış bir çiçeğin karşısına geçmiş ona seslenir şekilde kurar. Yerde yatan çiçeğe acıyan şiir söyleyicisi, ona "Olduğun hâlde bir beri-i günâh/Âh! Benim dertli milletim gibi, âh!" (5) diyerek bu çiçekle milleti arasında bir benzetme yapar. Yine milletin geri bırakılmışlığıyla kırılmış çiçeğin zillet toprağına serilerek kararan benzi arasında özdeşleştirmede bulunarak "Hâk-i zillette simsiyâh olmak/Vâh! Revâ mıydı? Muhteşem zehre!" (6) dizelerini söyler. Şiirin söyleniş gayesi tam da budur yani kırılan bir çiçek sembolüyle kötü günler geçiren millet ifade edilir. Ancak şair, bu dizelerin haricinde "çiçek-millet" ilişkisini ifşa edecek ifadelerde bulunmaz. Şiirin sonunda söyleyici, "muhrib" yani harap edici olarak gördüğü, çiçeği kıran ele ve "kudurgun yel"e yani talihe açıkça sataşır ve metni bitirir:

> Âh! Nasıl fürce-yâb olup çatmış,
> Boynuna çarçabuk nasıl atmış,
> Kim bilir? Öyle bir muhrib el
> Böyle kırmış olan kudurgun yel… (7)

Cumhuriyet'teki ikinci şiir "Bir Hür Şâ'irin Rû'yâsı"nı, 18 Haziran 1902'de yine Avrupa'da firariyken *Montrö*'da yazar. Ziya Paşa'nın 1868'de kaleme aldığı *Rüya* adlı eserinin kurgusunu çağrıştıran bu manzume, bir şairin rüyasında hürriyetin ilan edildiğini görmesi, o ânın tasvir edilmesi üzerine kurulmuştur. Bu rüya imajı şu dizelerle başlatılır:

> Bir şafak, şâ'irin biri, bir hür,
> Düşte, bir şöyle tatlı levha görür
> Var imiş öyle bir büyük meydân,
> Bir büyük, hürr eder imiş i'lân (7)

Tarsusizade, tabiri caizse altı yıl evvelinden hürriyetin geleceğini yani 1908 Temmuz'unda geçekleşecek II. Meşrutiyet'in ilanını şiirinde söylemiştir. Öyle ki II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanan sevinç hâli, sokaklardaki nümayiş havası, kurulan kürsülerden irat edilen nutuklar, müjde çığlıkları dahi bu şiirde resmedilmiştir:

Arza yüksek ayaklı kürsî kurup,
Şöyle bir şey, u'mûma karşı durup:
-"Arkadaşlar!.. Guzât-ı hürriyyet!
Müjde!.. Kurtuldu hasta bir "devlet"...
Müjdeler!.. Müjdeler!.. Ey ehl-i vatan!
Kan döküldü... Ve geldi devlete can...
Bir fazîlet dalında buldu kemâl
Tatlı bir meyve, bir sa'âdet-i hâl,
Vurdu öldürdü zulmü bir hançer...
Kurdu "hürriyet", işte tak-ı zafer...
Toplanıp haydi cümlemiz gidelim,
Böyle bir günde bir düğün edelim!..
Şânlıdır!.. Şânlıdır!.. Ne şânlı bu "gün"...
Verdi devlet, bugün cihânlara ün!.. (8)

Yukarıdaki son dize üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Münif Bey, siyasi bir aktör olmasına karşın şiirindeki söyleyiciye hürriyeti getirenin ve cihana ün verenin "devlet" olduğunu söyletir. Bu açıdan bakıldığında o, şuurlu davranan bir aydındır; herhangi bir siyasi oluşuma yahut kadroya hürriyeti getirme vazifesini bilinçli bir şekilde yüklemez, esas olanın devlet olduğu mesajını verir.

Bu şiirde duyulan erken seslerden/mesajlardan diğeri de genel manada saltanat, özel manadaysa Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığıdır. II. Meşrutiyet Dönemi Türk edebiyatında en fazla işlenen, rağbet gören konulardan biri olan bu aleyhtarlık yine Sultan'ın hayatta ve saltanatını devam ettirdiği bir dönemde "Gitti artık cehenneme cellat/Öldü zâlim, yıkıldı istibdat…" (9) dizeleriyle söz konusu manzumede yer bulur. Sonda ise söyleyici uyandırılır ve eserin ana fikrini yüklenen dizelerle Allah'ın dahi hürriyeti sevdiği, bunu bir an önce insanların da anlaması gerektiği söylenir: "Anlayın!.. Anlayın ki nev'-i beşer!/Allah, ahrârı işte böyle sever!.." (10)

Cumhuriyet'teki en uzun manzume "Namrun'daki Bir Pınara"dır. Şair, bu manzumesini Şubat 1903'te Fransa'nın Nice şehrinde, doğduğu topraklardan çok uzakta, Mersin-Tarsus'un Külpet Dağı'nın eteğindeki bugünkü adı Çamlıyayla olan Namrun'a özlem duyguları içinde "Kerber ailesine" ithafıyla yazmıştır. Kitapta aileye dair ize rastlanmamaktadır. Manzumenin çekirdeğini şairin vatandan uzakta, firari olmanın getirdiği ruh hâliyle büründüğü yalnızlık teması oluşturuyor gibi görünse de farklı anlam/mesaj katmanları vardır. Söyleyici, çocukluk cennetine sığınma ihtiyacıyla arzu nesnesi olarak Namrun'daki bir pınarın başını, onun etrafındaki küçük havuzu seçer. Pınar başında geçirilen mazide kalmış güzel anlar; çeşitli kişiler, olaylar ve nesneler üzerinden dile getirilir. İlk önce pınardan su içen bir koyuna ve kuzusuna odaklanılır, annesini kaybeden kuzunun hâli, ardından da kuzusunu kaybeden koyunun hâli hissettirilmeye çalışılır. Aslında şair, hürriyet uğruna hem vatan bellediği topraklardan hem de kendi annesinden ayrı kalmasının hüznünü sembolleştirerek ifade etmeye çalışır. Sonra kuş, keklik, at üzerinden pınarın başında geçen güzel günlere temas edilir. Onların ardından bu sefer,

> Anıyorlar mı ba'zı bir, gülerek,
> Anıyorlar mı dostlarım, gerçek!..
> Dostlarım hep, başında şöyle, yine,
> Başçığında yine güzel çeşme! (34)

diyerek sözü çocukluk arkadaşlarına, "dost"larına getirir. Burada farklı bir teknikle sözü sırayla dostlarına verir, şiir söyleyicisini çeşitlendirir. Söz konusu dostlar Namrun'daki küçük Münif'i anlatmaya başlarlar. Dostlarını konuşturan Tarsusizade'yi en çok üzenlerden biri ait olduğu topraklardaki dostları tarafından unutulmak olsa gerek ki, o dostlardan birine unutulmayacağının taahhüdü olan şu dizeleri söyletir:

> Hâtırât-ı sabâvetimden... Kim...
> Hangi... Herhangi hadde varsa da sen,
> Ölmeden biz, nasıl olur mümkün
> Kalbimizden bütün bütün silmek (41)

Manzume devam ederken sözü devralan bir başka arkadaşına yine Tarsusizade, hürriyet ve millet sevdasını söyletir. "Âh Münif pek severdi… Pek… Böyle/ Böyle coşkun suyu görürse hele…" dizeleriyle başlatılan bölümde coşkun suyun kuvvetiyle milletin gücü arasında bağ kurulur. Millî egemenliğin

tıpkı önüne çıkan engelleri aşan coşkun sular gibi tahtları, taçları yıkacağı söylenir ki bu da siyasi tarihimizle beraber değerlendirildiğinde yine erken bir ses/söylem olarak değerlendirilmelidir:

Arkadaş! Seyldeki büyük kuvvet,
Milletin kuvveti gibi!.. Millet...
Milletin kuvveti, nasıl târâc
Eyleyip çiğniyorsa tâcları... Tâc...
Parçalar öyle seyl de sengleri... Seng...
İnhidâm eyliyorsa bir örnek
Ber-karâr olmuş olsa da bin yıl
Milletin kuvveti önünde, nasıl
Milletin kuvveti önünde, büyük;
Seyllerin önlerinde eski kütük,
Tıpkı öyle, olur ne hurde ve hâş!..
Çarpıla çarpıla o taşlara... Taş... (47)

İnsani bir duygu olan vatana ve sevdiklerine özlemin şiirde zirveye ulaştığı anda, Ziya Gökalpvari bir bakış açısıyla şuurla idealizmi devreye sokar ve "Of! Hayır! İstemem seni görmek" (…) "Ben çalışmaktayım bugün zirâ" (50) der. Çalışarak, mücadele ederek, zorluklara katlanarak memlekete güzel günler geldikten sonra ancak o pınarın başında varıp ellerini yıkayabileceğini ifade eder ve yine bu fikrini zirveye çıkarmak için en yüksek tondan manzumenin son dizelerini söyler:

Ben çalışmaktayım… Vazîfemdir!..
Taptığım… Taptığım vatandır bir!.. (51)

İdealizmin imajını çizmeye çalıştığı bir diğer şiiri 1 Haziran 1902'de Montrö'de yazdığı "Bir Çiçeğe Sarılarak Ölmüş Bir Böcek"tir. Başlıktan anlaşılacağı üzere âşık olduğu çiçeğe sarılmış hâlde ölen böceği gören söyleyici, "İstedim ben, tapar iken ölmek" (52) dizesiyle bu fikri açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla *Cumhuriyet*'teki en ferdî konulu şiirde dahi toplumcu, idealist ve özellikle cumhuriyetçi bir idealizmin, söylemin, örtük iletinin olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet'teki altıncı şiir 4 Teşrinisani 1901 tarihli "Bir Kabristan Başında"dır. Diğerleri gibi vatan toprağından uzakta, Nice şehrinde kaleme alınmıştır. Tarsusizade'nin bu şiirinde, verdiği hürriyet mücadelesiyle yokluk fikri iç içe geçmiş duygular olarak okuru karşılamaktadır. Bir mezarı seyreden

söyleyici, bir yandan dünyevi bir dava olan hürriyet mücadelesi, diğer yanda da ölüm karşısında her şeyin değerini yitirmesini bir çatışma unsuru olarak dizeleştirir. Hatta bu lirik duyuş, Tarsusizade'nin *Cumhuriyet*'teki şiiriyet açısından en edebî söyleyişe ulaştığı dizelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır:

Hangi gün sineni açıp bakacak
Saklamış olduğun vücûtlara Hak?..
Böyle niçin sükûtlara dalmak?..
Müntehâmız!.. A bir avuç toprak!.. (54)

Giriştiği siyasi kavgada yorulduğu günlerin nişanesi olarak yorumlanması gereken bu şiirinde, hürriyete ancak mezarda kavuşacağı algısına kapılmış ve hürlerin yattığı aziz kabrin nerede olduğunu sorgulamıştır:

Halka sır vermeyen hüzünlü dehen!
Bir işaretçinizle olsun, sen,
Nerdedir, gösterir misin lütfen
Hürlerin yattığı aziz medfen… (55)

Edebiyat-ı Cedide zevkinin zirvede olduğu günlerde Münif Bey, giriştiği siyasi mücadelesinden dolayı manzumelerinde ferdî hissiyatından ziyade topluma ve devlet idaresine dair meseleleri öne çıkarmıştır. Ancak bu, onun, dönemin genel edebî eğiliminden etkilenmediği anlamına gelmemelidir. 17 Teşrinisani 1902'de yazdığı "Sevdiğime", Edebiyat-ı Cedide iklimine dâhil edilebilecek bir temaya ve üslup özelliklerine sahiptir. Söz veren bir maşukayla ay ışığı altında bir ağacın altında yarı uykulu bir hâlde sohbete dalmak ve bunu Arapça, Farsça yoğunluklu kelimelerle şiirleştirmek ancak bu şiir zevkinin etki dairesinde kalmakla açıklanabilir:

Hiç unutmam o tatlı bir "söz"ü ben,
Söylemiştin hani geçen gece sen!..
Bir ağaç altına oturmuştuk
Hani, biz bir seninle bir aralık...
Bir bahâr mevsimiydi, rûh-perver,
Serpiyordu kamer, reşâşe-i zer,
Gökte yıldızlar ortasında hezâr
Nîm hâbîde çeşmi, nîm bîdâr...
Tatlı en rûhu okşayan bir ses,
Gâh gelirdi alınca mevce nefes...

Ma'î fistan, beyaz etekli deniz,
Yumuşacık kumda nûr köpükten iz
Burda yavaş yavaş tersîm
Ediyorken kolunda tatlı nesîm (55-56)

Bahar mevsiminde çam ağaçlarının rayihasının insanı kendinden geçirdiği, ayın alacakaranlığına sığınan âşıkların bülbül sesleri dinlediği bir şiir kaleme alan Münif Bey, "Sevdiğime" başlığına bir dipnot koyma ihtiyacı hisseder. Hürriyet davası yolunda serdengeçti bir İttihatçı olan şair, bu dipnotunda şöyle diyerek ferdî tavırla arasına mesafe koyar: "Aşk ettiğim vatanım, milletim, hürriyetimdir. Şairlere âdet olduğundan böyle bir şey yazıverdik" (56). Bu dipnot aynı zamanda diğer şiirlerinde de örtük iletiler ve özdeşleştirmeler olduğunu ifade eder niteliktedir.

Cumhuriyet'teki "Hür ve Hamiyetli Bir Asker" başlığını taşıyan yedinci ve son manzumenin altında "Nice, 24 Şubat 1902" kaydı bulunmaktadır. Bir önceki "Sevdiğime" başlıklı – görünür manada ferdî hissiyatla söylenmiş izlenimi veren – manzumesinden sonra kitabın sonuna ses tonunu yükseltecek bir metin koyma ihtiyacı hissetmiştir denebilir. Bu manzume de Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı zamanında yazılmış, Sultan'a ve saltanata karşı yüksek perdeden muhalefet sesleri duyulmakta, hürriyetin ulviyetinden söz edilmektedir. "Uzattı destini menfâya doğru bir asker" dizesiyle başlayan manzumede hürriyet için sürgün edilmenin, hatta ölmenin kutsiyeti "Ne var imiş ölüversek onun için biz, âh!../ Taşır imiş bizi göğsünde muttasıl, Allah…" dizelerinde zirveye ulaştırılır. Sürgün olmasa da, kendisi de firarı göze alıp vatandan uzakta mücadele günlerinde bu manzumeyi yazan Tarsusizade, özellikle şiirin şurasında vatanın selameti olan hürriyet için sürgün edilen kişinin, fazilet timsali biri olduğu dile getirilir:

Vatan için, ne olur nefy edilse bir insân?!..
Onun fazîletine bir cihân, olur hayrân!..
Vatan... Vatan... Bu bir ulvî, bu bir mukaddes ses...
Vatan için ölüyor can verip, bugün herkes!..
Bilir misin ne kadar şânlı şey o hürriyet...
Odur... O... İnsâna aks eylemiş ulûhiyet...
Onun yolunda ölenler kazandı ölmez ün!..
Onun için ölürüm, mümkün olsa, bir, her gün...
O bir ne akdes ve ulvî a'tîyedir bilmem!..
Onun için ölüyor, âh!.. Onun için â'lem... (60)

Sultan II. Abdülhamit'in iktidarında bu sözleri söyleyebilmenin ötesine geçip bir kitap hâlinde bastırmak yurt içinde mümkün değildir, yurt dışındaysa ateşten gömlekle gezmek demektir. "Hür ve Hamiyetli Bir Asker" ve *Cumhuriyet*'teki diğer metinler bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde Tarsusizade'nin giriştiği mücadelenin büyük tehlikelerle dolu olduğu görülecektir.

Sonuç

Bu makalede, modern bir idare şekli olarak cumhuriyetin Türk dünyasındaki tarihî gelişimi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreçteki erken teşebbüslere genel olarak odaklanılmıştır. Elde edilen bulgular, cumhuriyet idealinin, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki siyasi-toplumsal krizler ve bağımsızlık arayışlarına koşut olarak teoriden uygulamaya geçtiğini göstermektedir. Türk yönetim geleneğinde "kut" temelli sistem baskınken Osmanlı'daki Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri, veraseti sonlandıramayan yarı-monarşik yönetimler olarak kalmıştır. Türk dünyasındaki "hanlık" tecrübelerinin yanı sıra bir yönetim şekli olarak cumhuriyetin tercih edildiği ilk somut adımlar Batı Türklüğü tarafından Anadolu coğrafyasında atılmıştır. Özellikle Garbi Trakya Geçici Hükümeti (1913), Aras Türk Hükümeti (1918-1919) ve Oltu Şûra Hükümeti (1919-1920) gibi bölgesel oluşumların, Türk siyasi tarihinde cumhuriyet fikrinin erken pratik denemeleri olduğu sonucuna varılmıştır. Garbi Trakya Hükümeti'nin, tarihteki ilk Türk Cumhuriyeti ilanını teşkil etmesi, Balkan Savaşları'nın bitiminde dahi Türk milletinin egemenliği halka dayandıran bir yönetim arayışında olduğunu netleştirmektedir. Benzer şekilde Oltu Şûra Hükümeti'nin "şûra" kavramını kullanmasına karşın, cumhuriyetçi bir anlayışla hareket etmesi, Ankara Hükümetiyle birleşme kararı, bu yerel direniş odaklarının, kurulacak millî devletin yönetim modeli için birer ilk adım ve zemin hazırlayıcı işlev gördüğünü teyit etmektedir. Nihayetinde, cumhuriyetin idari gelişimi Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları üzerine yapılandırılan ve 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle kesinlik kazanmıştır. Meclis, verasetin gölgesinden uzak, kararlarını üyelerinin oylarıyla alan bir yönetim biçimi kurarak, hukuki adının konmasından (29 Ekim 1923) evvel fiilen tam bir cumhuriyet yönetimi olduğunu kanıtlamıştır.

Cumhuriyet fikrinin teorik ve pratikteki öncüsü olarak matbuat tarihimiz incelendiğinde Tarsusizade Münif ve onun – bu adla ilk basılan – *Cumhuriyet* adlı kitabıyla karşılaşılmaktadır. Monarşik yönetim sistemine alternatif olarak gelişen cumhuriyet kavramı, Türk aydınları tarafından Batı'ya kıyasla daha geç tanınmış ve uzun süre "meşrutiyet"in gölgesinde kalmıştır. Ancak cumhuriyet fikrini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yirmi yıl önce, Sultan II. Abdülhamit'in tahtta olduğu dönemde açık ve iddialı bir şekilde savunan Tarsusizade olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmasına rağmen, partinin genel eğilimi olan meşrutiyeti savunmak yerine, "cumhuriyet" fikrini kavramın gerçek anlamına uygun şekilde benimsemiş, bu alandaki en erken teorik çıkışı 1902 tarihli "Sadâ-yı Millet: Cumhuriyet" şiiriyle yapmıştır. Bu yönüyle Tarsusizade Münif Bey, Türk matbuat ve edebiyat tarihinde cumhuriyet söylemlerinin en erken ve en net sesi olarak öne çıkmaktadır. Tarsusizade'nin söz konusu metinlerinin sadece edebiyat tarihi açısından değil cumhuriyet ve Türk çağdaşlaşmasını ilgilendiren birçok akademik çalışma alanı için önem arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

1 Böylesi rivayetler doğrudan tarihî belgelerle desteklenmeye muhtaçtır. Hayatı hakkında bilgi için bk. Gövsa.

2 Odağımız "cumhuriyet" fikri ve yönetimi olduğu için siyasi tarih bilgileri olabildiğince özetlenerek geçilmiştir. Ancak konuyla ilgili ve önemli görülen şu kaynakların kaydedilmesinde yarar görülmüştür: Bıyıklıoğlu, Aydınlı, Gündüz.

3 I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusu Rusları, Oltu'dan çıkarmışsa da (23 Aralık 1914) kısa süre sonra Sarıkamış'ta Rus ordusu yanında iklime karşı yaşanan mağlubiyet üzerine 12 Ocak 1915'te Oltu yeniden işgale uğramıştır (Zaimoğlu 27).

4 Kaynaklardaki bilgilere göre adındaki geçicilik (muvakkate) sıfatına rağmen bu yönetimin 18 maddelik bir anayasası, 131 üyeli meclisi, 11 üyeli bakanlar kurulu ve hatta *Sadâ-yı Millet* adlı bir de gazetesi vardır.

5 Ayrıntılı bilgi için bk. Atnur, *Osmanlı*.

6 Türkistan'da kurulan cumhuriyetlerden olmasına karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan daha sonra tesis edildiği için Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1933) ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944)'ne değinilmemiştir.

7 İlk adı "Büyük Millet Meclisi"yken Bakanlar Kurulu Kararıyla "Türkiye Büyük Millet Meclisi" (TBMM) olarak değiştirilmiştir (8 Şubat 1921).

8 Osmanlı Devleti'nde dinî bir makam olarak – ki bundan dolayı saltanatın kaldırılmasından daha sonra lağvedilmiştir – ayrı bir alandaki hilafet, aslında devlet başkanlığıdır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle, değişik yer ve zamanlarda bazı sultanlar kendi topraklarında halife ünvanını kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde padişahların "halife" ünvanını kullanmalarının Yavuz Sultan Selim dönemiyle başladığı yolunda yaygın bir yanlış vardır. Bu ünvanın Sultan I. Murat'tan itibaren kullanıldığı İbn Kemal'in *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ında, Feridun Bey *Münşeat*'ında, Fatih Sultan Mehmet vakfiyelerinde ve Faruk Sümer'in "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?" başlıklı makalesinde vurgulanmaktadır (Bilgi için bk. Özcan 546).

9 Bilgi için bk. Polat ve Karabulut, Fındıkoğlu.

10 Tarsusizade Münif'le Ali Münif Beyler Jöntürklük tarihi üzerine önemli çalışmaları olan Ahmed Bedevi Kuran tarafından dahi birbirine karıştırılmıştır. Bu meselenin izahı için bk. Polat.

11 "Şair Eşref, 30 Haziran 1905 Avrupa'daki Jön Türk faaliyetlerinin iki mühim ismi olarak Dr. Abdullah Cevdet ile Tarsusizade Münif Bey'i malî durumları ve bunun karakterlerine yansıması itibarıyle mukayese ederek şöyle diyor: 'Şimdi de biraz Cevdet'ten bahsedeceğim. Arapgirliler umumen edepsiz ise de Cevdet Arapgirli olmayıp Divrik dilencisi olduğunda bende şüphe bırakmamıştır. Çünkü Paris'e giderken ağladı, sızladı bir param yoktur dedi, beni aldattı. Şimdi kat'iyyen tahkik ettim ki, bankada yirmibeşbin frankı vardır. Bunun vakıf-ı sadıkı, şahid-i âdili olanların en birincisi Midhad Paşazade Ali Haydar Bey'dir. Bunu yazmaktan maksadım, meselâ Tarsusizâde Münif bendeleri gibi gerçekten ihtiyacât-ı samime ashabından olup da buradan başka yere gitmek için harcırah olmak üzere sizden üç-beş lira istemeyen, mektup yazmayan namuskârân-ı ahrara rağmen Cevdet gibi zengin dilencilerin hali, insanı kızdırıyor'" (Polat 568).

12 Sıralanan eserlerden *Savalât, Zafer, Hürriyet, Adalet, Şeref* ve *Hâle* tam metin olarak Latin esaslı Türk alfabesine aktarılıp üzerine yapılan inceleme ve Tarsusizade'nin biyografisiyle birlikte Nâzım H. Polat ve Ramis Karabulut tarafından 2011 yılında *Bir Jön Türk'ün Şiir Dünyası: Tarsusî-zâde Münif – Mücadelesi ve Şiirleri – I. C.* adıyla Tarsus Belediyesi tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca, varlığından haberdar olunan ancak henüz ulaşılamayan *Sademât,* (*Şiirler*) ve *Vatan* dışında kalan *Cumhuriyet, Fütuhât, Hak, İnkılap, Müsavât ve Validem*'in Fransız Millî Kütüphanesindeki nüshalarına tarafımızdan ulaşılmıştır ve yakın zaman içinde neşredilmesi planlanmaktadır.

13 Tarsusizade Münif, *İnkılap*, 15 Mayıs 1903, Cenevre, 64 s. (Fransız Millî Kütüphanesi kataloğunda LIV-1303-002872 yer numarasıyla kayıtlıdır.)

Kaynaklar

Akün, Ömer Faruk. "Namık Kemâl." *İslâm Ansiklopedisi,* 32. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 361-378.

Atnur, İbrahim Ethem. "Yeni Belgeler Işığında Nahçıvan Hukukunun Oluşumuna Bakış ve Ankara'nın Bir Kararnamesi." *Türk Tarih Kongresi (Ankara: 20-24 Eylül 2010) Kongreye Sunulan Bildiriler, II. cilt, Orta Asya ve Kafkasya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, ss. 95-108.

Atnur, İbrahim Ethem. *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

Aydınlı, Ahmet. *Batı Trakya Faciasının İçyüzü*. İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2012.

Beyatlı, Yahya Kemal "Mühimler Listesi." *Çocukluğum. Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım,* İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 1973, ss. 184-185.

Beydilli, Kemal. "Yeni Osmanlılar Cemiyeti." *İslâm Ansiklopedisi,* 43. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, ss. 430-433.

Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Trakya'da Millî Mücadele*. 2 C., Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Birinci, Ali. "Cumhuriyet'in İlk Şairi: Tarsusizade Münif'in Serencamı." *Yeni Türkiye*, no. 17, Eylül-Ekim 1997, ss. 679 – 685.

Budak, Mustafa. *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. 5. Baskı, Küre Yayınları, 2014.

Buniyatov, Ziya Musa. "Azerbaycan." *İslâm Ansiklopedisi,* 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 317-322.

Buntürk, Seyfettin. *20. Yüzyılda Ahıska Türkleri*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2005.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayını, 1999.

Dayı, S. Esin. "I. Oltu İslam Terakki Komitesi Kongresi." *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu (1-3 Temmuz 1998 – Oltu),* Erzurum, 1998.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin F. *XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsusizade Münif Bey-Hayatı ve Neşrettiği Gazeteler (1873-1930)*. Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Yayını, 1962.

Gökdemir, Ahmet Ender. *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1998.

Gövsa, İbrahim Alaaddin. "Ciğaloğlu Sinan Paşa." *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, 1946.

Gündüz, Nevzat. *1913 Garbî Trakya Hükümet-i Müstakillesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1987.

Gür, Taner, ve Erhan Yoska. "Zeki Velidi Togan'ın Siyasi Faaliyetleri Çerçevesinde Başkurtların Bağımsızlık Mücadelesi." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, no. 38, 2024, ss. 22-45.

Halaçoğlu, Yusuf, ve Halit Eren. "Batı Trakya." *İslâm Ansiklopedisi,* 5. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss.144-147.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. MEB Yayınları, 1969.

Kırımlı, Hakan. "Kırım-Rus İdaresi Dönemi." *İslâm Ansiklopedisi*, 25. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, ss. 457-465.

Konukçu, Enver. "Hokand Hanlığı." *İslâm Ansiklopedisi*, 18. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, ss. 215-216.

Özcan, Azmi. "Hilâfet." *İslâm Ansiklopedisi,* 17. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, ss. 546-553.

Önal, Sami. *Milli Mücadele'de Oltu.* Ayyıldız Matbaası, 1968.

Önal, Sami. "Oltu Şûra Hükûmeti ve Oltu'nun Anavatanla Birleşmesi." *Türk Kültürü,* no. 72, 1968, ss. 81-85 / 969-983.

Önal, Sami. "Oltu'nun 50. Kurtuluş Yıldönümü." *Türk Kültürü*, no. 72, 1968, ss. 39-43 /311-315.

Polat, Nâzım H. "Çukurovalı İki Adaş: Münif Beyler." *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni* (30 Kasım-2 Aralık 1998, Adana, Düzenleyen Adana Valiliği-Çukurova Üniversitesi), 1999, ss. 564-579.

Polat, Nâzım H., ve Ramis Karabulut. *Bir Jöntürk'ün Şiir Dünyası Tarsusi-zâde Münif ve Şiirleri –I-*. Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.

Tarsusizade Münif. *Cumhuriyet*. Cenevre, 1903.

Tarsusizade Münif. *İnkılap*. Cenevre, 1903.

Saray, Mehmet. "Kazakistan." *İslâm Ansiklopedisi*, 25. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, ss. 121-125.

Uçman, Abdullah. "Ziya Paşa." *İslâm Ansiklopedisi,* 44. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, ss. 475-479.

Uran, Hilmi. *Hâtıralarım.* Ayyıldız Matbaası, 1959.

Zaimoğlu, Sabit Akın. *Oltu Şura Hükûmeti.* Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2007.